

Kontinuitet velikosrpske nacionalističke politike – u povodu objavljivanja novinskoga priloga: *Načertanije Ilije Garašanina*

Samir Beglerović

Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Rezime

Prilog je napisan adekvatnim akademskim jezikom, uz određena prilagođavanja široj čitalačkoj publici. Rad se sastoji iz sedam cjelina: uvoda (“Bure zbog prepisa koji čeka na pronalazak izvornika”), izbora iz tri ranije objavljena naučna djela (akademik Milorad Ekmečić, akademik Vasilije Krestić, i akademik Čedomir Popov), priloga s dviju geografsko-političkih karata (“Garašaninova zamisao Srbije u Načertaniju”), četiri stručna članka (dr. Čedomir Antić, dr. Slavenko Terzić, dr. Miloš Ković i dr. Slobodan G. Marković), integralnog teksta *Načertanija*, kraćega rječnika stranih pojmova (“Značenje manje poznatih reči”), i faksimila druge stranice prijepisa *Načertanija* (posljednja stranica Priloga). Opseg priloga jesu dvadeset i četiri stranice, napisane na srpskom jeziku, ćirilničnim pismom.

Ključne riječi: *Načertanije*, *Politika*, SANU, Velika Srbija, nacionalni program, Karađorđe Petrović, Miloš Obrenović, Ilija Garašanin, František Zach, Adam Czartoryski

Uvod

OBJAVLJIVANJEM novinskoga priloga *Načertanije Ilije Garašanina*, beogradska *Politika* ponudila je ustvari pregled jedinstvene velikosrpske nacionalističke politike, različitih formi ali identičnih ciljeva i sadržaja, dovodeći strukturom priloga u zajednički kontekst: modernu srbijansku velikonacionalističku političku ideju, njene idejne kreatore i nosioce u prošlosti, visokoobrazovane srbijanske i bosanske intelektualce, koji su njenu postjugoslavensku formu s kraja prošloga stoljeća dalje razvijali, savremene srbijanske intelektualce, koji s naše vremenske distance promoviraju novu formu-e te politike i, konačno, temeljne institucije njena daljnega profiliranja – Srpsku akademiju nauka i umetnosti te Senat Republike Srpske.

Na narednim stranicama predstaviti ćemo taj prilog, nudeći tek s vremena na vrijeme vlastite komentare nužne za lakše uvezivanje naznačene cjeline. Smatramo da je smislu ovoga teksta data dodatna važnost usljed činjenice da, koliko nam je poznato, nijedan domaći medij nije reagirao na objavljivanje priloga.

1. Sadržaj djela

Novinsko-izdavačka kuća *Politika* iz Beograda, u svom prazničnom broju dnevno-političkih novina *Politika* povodom Dana državnosti Republike Srbije (15. i 16. februar) objavila je prilog pod naslovom *Načertanije Ilije Garašanina*. Prilog je urađen na dvadeset i četiri stranice, formata A4, s priložima u vidu fotografija (crno-bijele i u boji), mapa i crteža, te faksimilom jedne stranice rukopisa.

Prilog je sastavljen iz sedam tekstova, čiji su autori visoko obrazovani srbijanski intelektualci, angažirani na različitim institucijama, uglavnom na Srpskoj akademiji nauka i umetnosti (šesterica), te na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu i Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

Prilog *Načertanije Ilije Garašanina* predstavlja multidisciplinarnu analizu tog poznatog dokumenta nastalog na samome početku XX st. Kako je poznato, dokument je prvi put objavljen 1906. godine u beogradskom časopisu *Delo*, no, sâm original dokumenta još nije pronađen operira se tek njegovim prijepisom koji je načinio poznati historičar Milenko M. Vukičević (1867–1935), autor, između ostalog,

poznatog djela: *Znameniti Srbi muhamedanci* (Beograd, štamparija D. Dimitrijevića, 1901). Tekstovi objavljeni u prilogu, premda je riječ i o izboru iz triju ranije objavljenih znanstvenih djela, izuzetno su aktuelni te, u kontekstu mjesta i vremena objavljivanja, daju objektivnu sliku magistralne političke filozofije savremene Srbije. Naime, 10. jula 2001. godine praznik Srpske pravoslavne crkve *Sretenje Gospodnje* predložen je ujedno i za Dan državnosti Republike Srbije. Praznik *Sretenja* obilježava se 15. februara (02. februara po crkvenom kalendaru), u znak sjećanja na izbavljenje “Božije porodice” pred vojskom kralja Iroda (Heroda), koja je poslana da ubije tek rođenog Isusa i njegovu majku Djevu Mariju, koja ga je četrdeset dana po rođenju (Božić) donijela u jerusalemski hram kako bi ga “posvetila i sebe očistila”. Kralj Herod u ličnosti rođenog Isusa prepoznao je najavljenog “novoga kralja”. Snažna simbolika koja vjernika, pored ostaloga, konstantno drži na oprezu da je kao pripadnik “odabranoga roda” cijelo vrijeme svoje ovozemaljske egzistencije izložen progonima organiziranim od osoba koje ne žele prihvatiti Isusa kao novoga i vječnoga Kralja, podržana je povijesnim događajem 15. februara 1835. godine, kada je pod vodstvom Đorđa Petrovića Karađorđa u Orašcu podignut Prvi srpski ustanak – borba za oslobođenje od turske osmanlijske okupacije, a taj isti dan u Kragujevcu na Velikoj narodnoj skupštini proglašen je Prvi ustav Srbije – Sretenjski ustav. Krajem 2006. godine, sadašnji predsjednik Srbije Boris Tadić, potpisao je Odluku kojom se Dan državnosti obilježava na praznik Sretenja već naredne godine održana je prva proslava, a taj dan proglašen je i za Dan Vojske Srbije. Ovim su u jedinstveno idejno-političko čvorište postavljeni svetopovijest, historija i savremenost.

Dokument *Načertanije*, premda obimom tek manji tekst, svojim sadržajem skoro uvijek u bitnome predstavlja središnje mjesto u raspravama o pitanju srpske i velikosrpske nacionalne politike. Na njega je dodatno skrenuta pažnja i sudskim procesuiranjima ratnih zločina u Hagu, budući da je prilikom suđenja ratnom zločincu Dušku Tadiću Duletu (presuda donesena 14. 07. 1997. godine) odbrana u svome izlaganju ukazivala na dokument *Načertanije* kao na plan ostvarivanja projekta uspostave Velike Srbije. No, i pored toga, šira javnost nije upoznata s pojedinostima vezanim za ovaj dokument, te su te dvije činjenice: “više nego valjan i dovoljan razlog da *Politika*, objavi ovaj dodatak, u uvjerenju da će u ruke stotina hiljada čitalaca konačno doći izvorni tekst prijepisa *Načertanija*.” (Slobodan Kljakić, “Bure zbog prepisa koji

čeka na pronalazak izvornika”, str. 2.). Narav dokumenta popraćena je stručnim, izuzetno zanimljivim komentarima, za koje su izdvojeni dijelovi ranijih natpisa o tome pitanje akademikâ Milorada Ekmečića, Vasilija Krestića i Čedomira Popova. Sâm izbor materijala napravilo je uredništvo *Politike*, priključivši mu i nove komentare drugih srbijanskih znanstvenika: “Za taj izbor snosimo punu odgovornost, utoliko pre što je postupak bio praćen i naporom da se, na jednoj strani, u najvećoj mogućoj meri izbegnu ponavljanja, a na drugoj strani, da dođe do izražaja sva istraživačka uzbudljivost i slojevitost stavova o *Načertaniju* koje su za ovaj dodatak ‘Politike’ izneli u svojim tekstovima i Slavenko Terzić, Miloš Ković, Slobodan G. Marković i Čedomir Antić.” (Ibid, str. 2.).

Pored uvodnika “Bure zbog prepisa koji čeka na pronalazak izvornika”, prilog, pored integralnog teksta *Načertanija*, sadrži još sedam tekstova.

Autor prvoga teksta pod naslovom: “Evropska pozadina” jeste akademik Milorad Ekmečić (04. oktobar 1928. godine, Prebilovci, općina Čapljina), redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine od 1981. godine (od 1973. godine dopisni član), redovni član Srpske akademija nauka i umetnosti od 1992. (od 1978. godine član van radnog sastava), dopisni član Crnogorske akademije nauka i umetnosti (od 1993. godine), član radnog sastava Akademije nauka i umjetnosti Republike Srpske (od 1996. godine), te u 1996. godini član Senata Republike Srpske, savjetodavnoga tijela najviših ustavnih institucija Republike Srpske (član 89. Ustava Republike Srpske). U svome radu akademik Ekmečić koncentrirao se na izlaganje političke klime u kojoj je nastao dokument: “Srbi su bili najbolji posrednik nastojanjima da se oslobodi Poljska i ruski panslavizam okrene u smeru jednog zapadnog slavizma. Kako je i habzburška vlada trebala da igra neku ulogu u tome, austrijski se kancelar tome nije protivio. Zbog nepoznavanja ovog podatka, u celoj literaturi je pogrešno tumačena istorija *Načertanija*.” (str. 3.) Glavninu zadatka da se Srbija oslobodi od ruskoga utjecaja te da se oko nje oformi “slobodna jugoslovenska država” uradio je David Urquhart (1805–1877), škotski diplomat i pisac, koji je 1837. godine objavio knjigu o Dunavskoj konfederaciji (Srbija, Bugarska, Moldavija i Vlaška, s ujedinjenjem Bosne i Srbije) pod protektoratom Austrije. U to vrijeme u London pristižu poljski revolucionari nakon sloma njihove revolucije iz novembra 1831. godine. Vladin odjel za

promoviranje prekomorskih interesa Velike Britanije (Foreign Office) stavio je Urquhartu, koji se počeo družiti s poljskim revolucionarima, finansijska sredstva na raspolaganje da objavljuje časopis *The Portfolio*, koji se prevodio i na francuski jezik te objavljivao u Parizu. Prilikom svoje druge posjete Srbiji susreo se sa knezom Milošem Obrenovićem, koji mu se požalio na izostanak snažnije podrške zapadnih sila u nastojanjima Srbije da se oslobodi utjecaja Rusije. Kada je 1842. godine došlo do smjene dinastija u Srbiji, Velika Britanija odlučila je insistirati na potpisivanju saradnje sa Srbijom, koja bi obavezivala novu dinastiju Karađorđevića, ali i svaku drugu dinastiju na vlasti. Srpska vlada u martu 1843. godine zatražila je detaljne instrukcije o toj saradnji kao i novoga agenta, javnom notom pod nazivom: *Prijedlog Memoranduma / Izvještaja (Projet de Memoire)*, što predstavlja prvi nacrt *Načertanija*. Iz tih razloga u Srbiju je poslan češki vojni teoretičar general František Alexandr Zach (1807–1892), borac na strani poljskih revolucionara, koji je uspostavio saradnju s velikim brojem srbijanskih političara, a naročito s ministrom vanjskih poslova u Vladi Srbije Ilijom (Savićem) Garašaninom (1816–1874). Vođa poljskih revolucionara princ Adam Čartorijski (Adam Jerzy Czartoryski, 1770–1861) 1842. godine poslao je u Srbiju “jedno uputstvo u formi saveta”. “Iako se u noti iz marta 1843. uzgred napominje da je oslobođenje susjednih pokrajina u Turskom carstvu sveta dužnost od koje se neće odustati, u njoj se polazilo od krajnje pomirljivog stava prema suverenitetu sultanove države. Jasno je rečeno da se nacionalni ciljevi žele postići mirnim putem uz oslonac na međunarodno pravo i pomoć zapadnih ‘konstitucionalnih država’. Ovaj je dokument jedan od ključeva u istraživanju kako je nastalo *Načertanije* 1844. Ustvare notu ‘Projet de Memoire’ treba smatrati njegovom prvom verzijom.” (str. 5.). Već spomenuti “savjeti” princa Čartorijskog bili su pomoć agentu generalu Zachu da u četiri mjeseca pripremi svoj plan. Na osnovu toga plana Ilija Garašaniin dao je “poslednju reč” za tekst *Načertanija*. David Urquhart bio je i direktno upućen o svim detaljima u formuliranje “srpske nacionalne doktrine 1844.”, te je pored želje za potiskivanjem utjecaja Rusije istodobno bio pristalica teorije po kojoj su Srbi “najznačajniji naroda Balkana”, usljed iskustva življenja i u Osmanlijskom i u Habsburškom carstvu.

Drugi tekst u prilogu nosi naslov: “Srpski, velikosrpski ili jugoslovenski program”, a autor mu je akademik Vasilije Krestić (rođen 20. jula 1932. u Đali kod Krstura, sjever Banata), historičar, jedan od

sastavljača zloglasnog “Memoranduma SANU-a” (prvi put objavljen u dva nastavka u dnevnoj novini *Večernje novosti* 24. i 25. septembra 1986. godine), redovni član Srpske akademije nauka i umetnosti od 1991. godine (izabran za dopisnog člana 1981. godine), u godini 1998. sekretar Odjeljenja istorijskih nauka, te u 1996. godini član Senata Republike Srpske. U svome radu akademik Krestić naglašava da postoje tri različite ocjene programa *Načertanija*: “Između dva rata (1918–1941) kada je bila aktuelna jugoslovenska ideja i jugoslovenska politika, većina istoričara je u *Načertaniju* prepoznavala program jugoslovenskog sadržaja. Posle 1945, kada je sve što je bilo srpsko proglašavano velikosrpskim, većina tzv. marksističkih istoričara ocenjivala je *Načertanije* velikosrpskim programom. Tada je bilo malo moralnih i hrabrih koji su se usudili da napišu da je *Načertanije* program srpske nacionalne politike i to, dodali bismo, lucidno napisan i u svemu usklađen s vremenom i prilikama u kojima je nastao. Poput marksističke historiografije, čitava hrvatska historiografija, kako ustaška, tako i ona posle 1945. godine, kao i savremena, u *Načertaniju* je videla i vidi ne samo velikosrpski program već i ‘začetak velikosrpskih agresivnih planova i ciljeva.’” (str. 6.). Problem je nastao usljed činjenice što se uporednom analizom tekstova *Zachova plana Slavenske politike Srbije* te iz njega nastalog *Načertanija* uviđa da je Garašanin iz *Zachova Plana* izbacio izraze: “Južni Slaveni”, “južnoslavenski” i “južnoslavenska država”, zamijenivši ih izrazima: “Srbin”, “srpski”, “Srbija” i “Srpsko carstvo”. Garašanin je također isključio i kompletno poglavlje o odnosu Srbije i Hrvatske, a sve ovo bilo je dovoljno da se stekne zaključak o njegovoj velikosrpskoj a ne jugoslovenski orijentiranoj politici, odnosno da je: “južnoslovenskoj ideji iliraca svesno suprotstavio ideju Dušanovog carstva, a spoljnopolitičku aktivnost Kneževine Srbije da je ograničio na teritorije pod Turcima.” (str. 6.). Krestić ističe da je u pitanju osnovna metodološka greška, s obzirom na to da su analize rađene uvijek kroz poređenje *Zachova Plana* i *Načertanija*, dočim niko nije kritički obradio sâm *Zachov Plan*, u smislu njegove kompatibilnosti srpskim državnim i političkim interesima. Srpski političari teško su se odricali srpske državne ideje, a i sama ta ideja nije bila u potpunosti artikulirana. Kroz ovaj problem treba sagledavati i razloge isključivanja poglavlja o odnosu Srbije i Hrvatske. Ilija Garašanin politički interes usmjerio je na “Slavene u turskoj, u prvom redu na Srbe koji su živjeli izvan Kneževine Srbije pod direktnom vladom Turaka, što se u prvom redu odnosilo na Srbe u Bosni i Hercegovini...” (str. 7.) S druge strane,

Garašanin je izradu programa saradnje s Narodnom strankom biskupa Josipa Juraja Strossmayera (1815–1905) povjerio Hrvatima “jugoslovenskog opredeljenja” Antoniju Oreškoviću, što govorio o njegovoj spremnosti na saradnju s Hrvatima. Riječ je o kontinuiranom političkom programu koji je podrazumijevao zajednički rad na oslobođenju te ujedinjenju svih južnih Slavena. “Kako je sve što je Garašanin činio i preduzimao dobijalo žig velikosrpstva, njegove jugoslovenske težnje su poricane. Pravi smisao tog poricanja bio je, a i danas je takav, da se stvori predstava o tome da nijedan srpski državnik i političar nije bio i da ne može biti odan jugoslovenskoj ideji, da se ne može zalagati za iskreno i ravnopravno ujedinjenje, već da je u svojoj duši, u svom biću satkan tako da bude sebičan velikosrb, da mu nije dovoljno ono čime raspolaže njegov narod, već da mora da poseže za tuđim.” (str. 8.).

Treći tekst priloga naslovljen je: “Srpski nacionalni program u XIX veku”, a njegov autor je akademik Čedomir Popov (rođen 1936. godine u Melencima kod Zrenjanina), od 1987. godine član Akademije nauka i umetnosti Vojvodine (izabran za dopisnog člana 1981. godine), a od 1992. godine član Srpske akademije nauka i umetnosti (izabran za dopisnog člana 1988. godine). U izuzetno zanimljivom tekstu akademik Popov polazi od općega konteksta duha vremena s kraja XVIII i početka XIX st. koji je podrazumijevao dvije ključne promjene u društvu: okončanje feudalnih odnosa, te ubrzavanje procesa nacionalnih integracija evropskih naroda. Odgovor na oba ova izazova Srbija je dala već Prvim srpskim ustankom (1804–1813), što je, na neki način, i pored njegova neuspjeha ipak označilo početak kraja osmanske vladavine na tim prostorima. “U pogledu nacionalne integracije Srba, učinak Prvog i Drugog ustanka (dakle oružane faze srpske revolucije) bio je još impresivniji. Ustanici su pokazali da su ideje o srpskoj naciji i o vaskrsnuću davno izgubljene države realne i da se mogu pretvoriti u istorijsku praksu. I još nešto: Srpska revolucija je u rešavanje Istočnog pitanja, kao eminentnog problema evropske istorije, aktivno uključila balkanske narode kao prvorazredni činilac.” (str. 9.; potcrtao S. B.). Drugim riječima, događanja u Srbiji ne mogu biti promatrana izvan općega konteksta događanja u cijeloj Evropi. Štaviše, početni zahtjevi srbijanskih političkih predstavnika u Ustanku (protjerivanje odmetnutih janjičara – dahija, i vraćanje lokalne, knežinske, samouprave nahijama Beogradskog pašaluka) vrlo brzo prešli su svoje okvire, no njihovo konačno formuliranje moglo je biti navedeno samo u općim

tezama. “Već 1806. srpski vožd je podsećao crnogorskog vladiku Petra I na ‘zajednicu srpske narodnosti’, Srbijanaca i Crnogoraca, a zajedno s Praviteljstvujušćim sovjetom planirao je da ostvari ‘ujedinjenje sve tri zemlje – Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine’. U isto vreme i vladika Petar je pravio svoj program stvaranja ‘Slaveno-serbskog carstva’ na prostoru od Jadrana do Dunava... Tako je nastajao srpski nacionalni program.” (str. 10.). Nakon uspostavljanja poznate saradnje s britanskim obavještajnim snagama te poljskom revolucionarnom emigracijom sa snažnim centrima u Londonu i naročito u Parizu (poznati Hotel Lambert), velike sile: Velika Britanija, Francuska, Austrija i Rusija, ali koje još uvijek nisu Srbiji pridavale veći značaj u kontekstu rješavanja Istočnog pitanja, otvorile su svoja službena predstavništva u Srbiji, i to do 1839. godine. U centrima koje je uspostavio princ Adam Čartorijski, naročito u Lambertu, Srbija je prepoznata kao idealno središte okupljanja Južnih Slavena i njihova orijentiranja ka otporu i oslobođenju od uprava Turske, Rusije i Austrije. “Nije slučajno da 30-ih i 40-ih godina upravo Poljaci postaju nosioci ne samo političke već i kulturne (književne i jezičke) akcije u korist Srba u Francuskoj.” (str. 11.) Stoga Adam Čartorijski početkom četrdesetih godina XIX st. šalje na Balkan, a naročito u Tursku, nekoliko obavještajnih misija, među kojima agent Zach biva poslan u Srbiju, gdje dolazi do upoznavanja i saradnje s Garašaninom, iz koje će nastati i *Načertanije*. “Garašaninov nacionalni program je srpski program iz kojeg, već u izvornom tekstu *Načertanija* 1844, nije bila isključena ni mogućnost šireg južnoslovenskog (ili jugoslovenskog) povezivanja i rešenja srpskog nacionalnog pitanja u jugoslovenskom okviru.” (str. 11.).

Četvrti tekst priloga naslovljen je: “Garašaninova dvestagodišnjica”, a njegov autor jeste dr. Čedomir Antić (rođen 1974. godine u Beogradu), historičar, naročito zainteresiran za proučavanje srpsko-britanskih odnosa. Angažiran je kao istraživač na Balkanološkom institutu Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU). Autor je prijedloga državnog i nacionalnog programa “Nezavisna Srbija u Evropskoj uniji”, čiji su segmenti usvojeni kao politički program stranke G17 Plus, 2003. godine. Dr. Antić također je predsjednik Naprednoga kluba, nevladine organizacije osnovane u Srbiji 2007. godine, koja sebe definira konzervativnim pokretom na tradiciji Srpske napredne stranke (osnovana 1906. godine). Problematizirajući političko-nacionalno stanje balkanskih naroda, u tekstu je ukazano na povijesne determinante u kojima se Garašanin rodio budući da je savremenik i druge dvojice najistaknutijih

velikih političara moderne Srbije – Jovana Ristića 1831–1899 i Nikole Pašića 1845–1926, i u kojima je djelovao (već spomenuto smjenjivanje vladajućih dinastija). Premda po svojim kratkoročnim rezultatima skoro beznačajan, Prvi balkanski savez (šezdesetih godina XX st. okupio je sve u to vrijeme slobodne balkanske države: Srbiju, Grčku, Rumuniju i Crnu Goru), što predstavlja izuzetno važnu osnovu: “kojima će se balkanski narodi tokom sledećih stotinu godina u nekoliko prilika vraćati.” (str. 14.). Osvrćući se, nadalje, na Garašinovu političku i državničku karijeru, istaknut je njegov patriotizam odražen prije svega u potčinjavanju ličnih općim, državnim i nacionalnim interesima. Upravo u tome i jeste njegov najveći doprinos jer mu je takav angažman omogućio da postane spona prethodnih s budućim generacijama srbijanskih nacionalnih političara. “Ilija Garašinin svakako nije formulisao ideju srpskog ujedinjenja. Planovi su postojali još u 18. veku, a u vreme Prvog srpskog ustanka slične koncepte sačinili su Ivan Jugović i Konstantin Rodofinikin. *Načertanije* je važno zato što je formulisano upravo u vreme kada i Balbov plan ujedinjenja Italije i Koletisova grčka ‘Velika ideja’. *Načertanije* nije bilo tajni plan. O njemu se više znalo u prestonicama velikih sila, nego u srpskoj javnosti.” (str. 15.).

Peti tekst priloga naslovljen je: “Između zapada i istoka”, a njegov autor je dr. Slavenko Terzić (rođen 1949. godine u Pandurici kod Pljevalja), naučni savjetnik Istorijskog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU) i član Senata Republike Srpske 2009. godine. Interpretirajući političku situaciju u Evropi, naročito na Balkanu u XIX st., autor u prvi plan postavlja “srpsko pitanje”, obrazlažući jedno od njegovih mogućih rješenja – *Načertanije* tek kao posljedicu političke borbe balkanskih država usmjerenu protiv širenja interesa Francuske i Rusije. Ni sâm Garašinin nije bio politički dosljedan svojoj početnoj antiruskoj ideji već je, shodno okolnostima, u vremenu druge vladavine kneza Mihaila, usvojio rješenje koje se ogleda upravo u oslanjanju na Rusiju kao ključnog partnera u nastojanjima Srbije da dobije nezavisnost. Po autoru, daljnji povijesni politički programi u bitnom su iskrivili osnovnu predodžbu *Načertanija*. “Lavina političko-propagandnih tumačenja ovoga spisa potpuno je potisnula njegovo stvarno značenje, pridajući mu, bez osnova, mitsku snagu u mobilisanju srpske nacije. U *Načertaniju* je ‘nađeno’ izvorište ‘velikosrpske agresije’. Sumnjiva je, dakle, svaka ideja o srpskoj državi koja bi prevazilazila granice bivšeg Beogradskog pašaluka.” (str. 16.). U drugome dijelu rada predstavljena su osnovna

povijesna događanja zbog kojih je i nastao projekt *Načertanija*. Te događaje autor na veoma zanimljiv način dovodi u međusoban kontekst, te kroz kraću usporedbu Garašaninova i Zachova plana poentira da je posebna pažnja posvećena odnosu Srbije prema drugim državama Balkana. “Garašaninovo viđenje odnosa Srbije prema Bugarskoj, kojoj je posvećen veliki deo, i odnosa prema Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i ‘Sjevernoj Albaniji’ (Staroj Srbiji) zasniva se u osnovi na Zahovom Planu sa vrlo malim izmenama. Uočljivo je isticanje da buduća snažna srpska država treba da bude u stanju da se suprotstavi i Austriji i Rusiji, da bude faktor očuvanja ‘evropske ravnoteže’ i garancija evropskih interesa na jugu Evrope. Pri tome polazi od uverenja da se zapadne sile pod vođstvom Francuske i Engleske protive jačanju Austrije i Rusije na račun Turske. Zanimljivo je da Garašanin uopšte ne govori o Grcima ali kao i Zah dosta prostora daje Bugarima.” (str. 18.).

Šesti tekst priloga nosi naslov: “Izraz svetskog i evropskog fenomena”, a njegov je autor dr. Miloš Ković, docent na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, autor knjige: “Dizraeli i Istočno pitanje” (Beograd, “Clio”, 2007. godine). Jednim prilično slobodnim, ne do kraja akademskim stilom, autor kritikizira savremeno motrenje *Načertanija*, ističući da je ono često zloupotrebljavano u političke i propagandne svrhe velikih sila, a krajnje posljedice su stradanja Srba. “Reč je o oprobanom principu ‘držite lopova’, jer u isto vreme, usred halabuke o srpskom nacionalizmu, gledamo kako se, posle razbijanja Jugoslavije i proterivanja više od pola miliona Srba iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i sa Kosova, predano radi na rasparčavanju Srbije, uništenju Republike Srpske i identitetskom inženjeringu nad Srbima u Crnoj Gori. *Nothing personal, guys* – kažu nam uglađeni vašingtonski geostratezi. *Znamo*, odgovaramo im sa bezazlenim smeškom, *za strasti smo zaduženi mi, Balkanci.*” (str. 19.). Autor, u daljnjemu tekstu, ističe da je upotreba *Načertanija* u političko-propagandne svrhe počela još od vremena formiranja nacističke Njemačke, prigovarajući, pri tome, srpskim državicima da *Načertanije*, ustvari, nikada nisu ni pročitali. Kako je već naznačeno, začeci ideja predstavljenih u *Načertaniju* nalaze se kod srbijanskih ustanika s početka XIX st., a brojni kritičari ovoga Memoranduma, usljed nepoznavanja općih političkih i nacionalnih okolnosti toga vremena, stavove iznesene u *Načertaniju* ocjenjuju krajnje negativno. “U *Načertaniju* se jasno kaže da je proširenje Srbije na susedne zemlje uslov njenog opstanka pod pritiskom velikih sila.

Garašanin se, istina, pozivao na Dušanovo carstvo, a ne na ideje Američke ili Francuske revolucije, ali on je bio pragmatični državnik jedne male zemlje iz doba Svete Alijanse.” (str. 20.).

Posljednji, sedmi, tekst priloga naslovljen je kao: “Zahov dokument i njegovi tumači”, a autor rada jeste dr. Slobodan G. Marković (rođen u Beogradu 1972. godine), historičar i politički antropolog. Zamjenik je urednika časopisa *Hereticus*, i časopisa *The South Slav Journal*, koji se objavljuje u Londonu. Godine 2009, imenovan je predsjednikom *Državne komisije za tajne grobnice od septembra 1944*. Od sâmoga osnivanja Anglo-srpskog društva 1998. godine, njegov je generalni sekretar, te savjetnik u Beogradskom fondu za političku izuzetnost. Dr. Marković je i istraživač-saradnik Balkanološkog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU); ovaj status zamrznut je od 01. jula 2001. godine, a od 2009. godine i spoljni saradnik SANU-a. Na početku teksta tretirano je pitanje dokumenta *Načertanija* kao metode optuživanja Srbije da je od vremena Karađorđa, preko Vuka Karadžića pa do Slobodana Miloševića konstantno insistirala na uspostavljanju Velike Srbije, a za što veliku krivicu snose i “srpski istoričari”. Autor postavlja pet pitanja. Za prvim pitanjem: “Ko je sastavio *Načertanije*?”, slijedi ubrzo i odgovor do koga je autor došao uspoređivanjem tekstualnoga obima *Zachova Plana* i Garašaninovih *Načertanija*, a nakon čega je zaključeno da *Načertanije*: “nije delo jednog srpskog političara, već češkog emigranta koji je za njegovo sastavljanje koristio nacрте kneza Čartorijskog.” (str. 21.). Na drugo pitanje: “Koje teritorije su u *Načertaniju* definisane kao područja koja treba da se sjedine sa Kneževinom Srbijom?”, autor se poziva na tri konkretna dijela *Načertanija*, u kojima se spominju: Bugarska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, “Sjeverna Albanija”, Slavonija, Hrvatska, Dalmacija, Srem, Banat, i Bačka. Ipak, autor zaključuje: “...*Načertanije* se odnosi isključivo na okupljanje srpskih odnosno slovenskih pokrajina turskog carstva oko Srbije, bez Crne Gore i bez Bugarske u kojima se planira uticaj. *Načertanije* se ne odnosi na austrijske zemlje osim u smislu propagande. Važno je skrenuti pažnju i na to da *Načertanije* ne sadrži poseban odeljak o Dalmaciji, Slavoniji i Hrvatskoj.” (str. 22.). Na treće pitanje: “Ko je za pisca *Načertanija* spoljnopolitički saveznik Srbije?”, nakon kraćeg obrazloženja daje se odgovor da je riječ o Francuskoj, uz nastojanje da se pridobije i Engleska. Odgovor na četvrto pitanje: “Da li je *Načertanije* zaista bilo spoljnopolitička platforma Kneževine Srbije?”, indirektno je negativno dat, uz potcrtavanje tzv. “mita o *Načertaniju*”, koji

su kreirali i srpski i strani povjesničari, počevši od vremena uspostavljanja Nezavisne države Hrvatske (NDH), a u našem vremenu taj mit podržan je i djelovanjem Helsinškoga odbora za ljudska prava u Srbiji, odnosno njene predsjednice. Peto pitanje postavljeno je u obliku: “Da li je *Načertanije* izraz srpskog nacionalizma, plan o južnoslovenskom ujedinjenju ili plan o proširenju Kneževine Srbije?”, a nakon obrazlaganja stava da u vrijeme nastanka *Načertanija* srpski nacionalni identitet nije bio razvijen do onoga stepena koji je postojao na početku XX st., ponuđen je odgovor koji u svoje središte postavlja nedefiniranost etničke grupe Srba-Slavena u Osmanlijskom carstvu. “Zato *Načertanije* nije plan srpskog nacionalnog ujedinjenja, a još manje jugoslovenskog. Ono je plan za objedinjavanje nejasno uobličene etničke grupe Srba-Slovena u turskom carstvu pod kojima se podrazumevaju i pravoslavni i katolici i muslimani (ali bez Bugara), a pod vođstvom Kneževine Srbije.” (str. 23.).

2. Aktualnost teme *Načertanija*

Na samome početku rada skrenuli smo pažnju da je dnevna novina *Politika* uvijek bliska vladajućem režimu u svakom vremenu: predmetni prilog objavila je na Dan državnosti Republike Srbije, koji se obilježava istodobno kada i pravoslavni praznik Sretenja, a kalendarski je sve, opet, ujedinjeno sa povijesnim događanjima Prvoga srpskog ustanka, odnosno borbe za oslobođenje Srbije od turske vlasti. S druge strane, aktuelno je suđenje najvišim političkim i vojnim dužnosnicima Republike Srpske i tzv. Autonomne oblasti Srpska Krajina za ratne zločine počinjene na teritorijama Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske, pri čemu posebnu pažnju privlači suđenje optuženim za ratne zločine – bivšem predsjedniku Republike Srpske Radovanu Karadžiću i bivšem komandantu Vojske Republike Srpske Ratku Mladiću. Pored brojnih antagonističkih stavova, zapovjednik Mladić naročito je poznat po kratkoj izjavi datoj neposredno nakon okupacije Srebrenice u kojoj je obrazložio zauzimanje ovoga dijela bosanskog teritorija kao odraz želje za osvetom Turcima. U toku suđenja za ratne zločine počinjene u bivšoj Socijalističkoj federativnoj republici Jugoslaviji izneseni su i stavovi da se radikalna srbijanska politika služila idejama iznesenim u *Načertaniju*, čime je i u najnovijoj povijesti nastavljena njegova aktuelnost.

U Politikinu prilogu: *Načertanije Ilije Garašanina*, šesterica od sedam autora saradnici su, ne u istome stepenu, Srpske akademije nauka i

umetnosti (SANU), a od te šesterice trojica su izabrani u Senat Republike Srpske. Republika Srpska drugi je entitet Bosne i Hercegovine, nastao kao refleksija onih političkih nastojanja čiji je predstavnik u Srbiji bio Slobodan Milošević, također optužen za ratne zločine na prostoru bivše SFRJ, te u Bosni i Hercegovini Radovan Karadžić, odnosno kao posljedica vojnoga djelovanja onih stratega čiji je bosanski predstavnik Ratko Mladić. Kako je poznato, administrativno-politička podjela Republike Bosne i Hercegovine na entitete: Federacija Bosne i Hercegovine, Republika Srpska, i Distrikt Brčko, te transformacija Republike Bosne i Hercegovine u državu Bosnu i Hercegovinu, rezultat je snažnog djelovanje evropskih država, naročito Francuske, Velike Britanije, Rusije i Njemačke. Kroz modernu povijest, odabrani srbijanski intelektualci udruženo su radili na kreiranju političkih ideja koje su u konkretnome vremenu najbolje odgovarale srpskom nacionalnom projektu, a što su vladajući režimi prihvatili, budući da je konstantno razvijana snažna veza između intelektualaca i predstavnika vlasti. Iz toga razloga, shodno promjenama vladajućih režima, mijenjana je i artikulacija političkih programa, ali su njihovi sadržaji i narav uvijek ostajali isti. Uzevši to u obzir, može se zaključiti da je spomenuti *Projet de Memoire (Projekat sjećanja, odnosno Projekat Memoranduma)* nastao u martu 1843. godine (odnosno 1842. godine, po mišljenju akademika Ekmečića), a definiran kao “prva verzija Načertanija” (akademik Ekmečić, str. 5.), ustvari *Prvi memorandum* srbijanskih intelektualaca, vrlo brzo institucionaliziranih kroz Društvo srpske slovesnosti te Srpsko učeno društvo, iz čega je nastala Kraljevsko-srpska akademija 1886. godine, kasnije Srpska kraljevska akademija 1887. godine, potom Srpska akademija nauka 1947. godine, i konačno Srpska akademija nauka i umetnosti (SANU) 1960. godine (v. npr.: *Mala enciklopedija, Prosveta*, Beograd, 1978, tom III, str. 291.). Pred sam početak srbijanske agresije na, redom, Sloveniju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu te Kosovo, “grupa akademika Srpske akademije nauka i umetnosti” objavila je *Memorandum* (v. npr. *Naše teme*, Zagreb, 1989, 33 /1–2/, str. 128–163), što je bila politička priprema za srbijanske vojne intervencije u prostor priznatih nezavisnih država, bivših članica SFRJ. U kontekstu jedinstvene politike moderne Srbije, ovaj memorandum može biti nazvan *Drugim memorandumom*. Oba memoranduma bila su uvod u velike političke i vojne promjene na prostorima jugoistočne Evrope, te shodno tome, ne treba zanemariti ni natpise o, zasada tajnom, novom memorandumu SANU-a, koji bi, u slučaju javnoga verificiranja,

bio *Treći memorandum* (v. npr. “Uznemirujući dossier ‘SB’: Novi srpski velikodržavni ‘priručnik’ – Drugi memorandum SANU u teoriji i praksi”, *Slobodna Bosna*, br. 749, 24. 03. 2011, str. 24–31).

Nasuprot tome, barem koliko je nama poznato, u Bosni i Hercegovini nije oformljena niti institucionalizirana inicijativa za stalnim akademskim analiziranjem savremenih političkih ideja koje nastaju na teritoriji Republike Srbije, odnosno u krugovima savremenih srbijanskih intelektualaca. Slično, ne postoji ni inicijativa za analiziranje savremenih političkih i nacionalnih ideja koje nastaju i razvijaju se u krugovima hrvatskih intelektualaca. Štaviše, izuzev parcijalnih napora predstavljenih u kontekstu trenutnih i strogo ograničenih interesa brojnih interesnih grupa nastalih usljed snažne međusobne podijeljenosti bosanskih intelektualaca, izostaju i ozbiljna institucionalna razviđanja brojnih već pojava pravaca razvoja i usmjeravanja općebosanskih te bošnjačkih nacionalnih ideja.

Prateći društveno-političku pozadinu u kojoj je objavljen predmetni prilog te dodatak uz materijal *Načertanije Ilije Garašanina*, zaključuje se da su narav i osnovni sadržaj *Načertanija* i dalje primarni elementi političkog, nacionalnog i duhovnog / vjerskog razmatranja savremenih srbijanskih intelektualaca. Ovo naročito dolazi do izražaja i kroz svojevrsno političko nasljeđivanje rečenoga sadržaja vidljivo kroz sržno identičan prijenos materije od intelektualaca prethodne generacije (trojica akademika koji su ranije pisali o *Načertaniju* a u prilogu su izneseni fragmenti tih djela) ka savremenim, mladim, intelektualcima koji su svoje radove napisali baš u povodu objavljivanja priloga.

3. Preporuka

Uzevši u obzir da je izloženi materijal odraz razmišljanja vodećih velikosrpskih nacionalnih ideologa prethodne i nove generacije, prilog dnevnih novina *Politika* pod naslovom: *Načertanije Ilije Garašanina*, predstavlja obavezan materijal za sve istraživače modernih i savremenih trendova unutar srpskog nacionalnog pitanja te savremenih srbijanskih državničkih strateških ciljeva.

4. Ocjena

Prilog dnevnih novina *Politika* pod naslovom: *Načertanije Ilije Garašanina* predstavlja izuzetno vrijedan i originalan materijal, teorijske i praktične vrijednosti. Shodno svojoj ideološkoj poziciji, *Politika* se i ovim sadržajem svrstava u red jedne od najznačajnijih dnevno političkih novina na prostorima bivše Socijalističke Jugoslavije, ali i u široj regiji ♦

Samir Beglerović

Continuity o Greater-Serbian Nationalist Policies - Response to a Newspaper Editorial on "Načertanije by Ilija Garašanin"

Summary

The text was written in an appropriately academic manner, with minor modifications in favour of a wider readership. In it comprises seven segments: introduction (*Debates caused by a copy waiting for the original to be found*), a selection excerpts from three scientific papers published previously (academician Milorad Ekmečić, academician Vasilije Krestić, and academician Čedomir Popov), a supplement with two geo-political maps (*Garašanin's idea of Serbia in Načertanije*), four analytical essays (Čedomir Antić, Ph.D., Slavenko Terzić, Ph.D., Miloš Ković, Ph.D., and Slobodan G. Marković Ph.D.), the integral text of *Načertanije*, a short glossary (*Meaning of less frequently used words*), and a facsimile of the copy of *Načertanije* (the last page of the *Supplement*). The text is 24 pages long, originally written in the Serbian language, Cyrillic script.

Key words: *Načertanije*, *Politika daily*, Serbian Academy of Arts and Science (SANU), Greater Serbia, national programme, Karađorđe Petrović, Miloš Obrenović, Ilija Garašanin, František Zach, Adam Čartorijski